

LITTERATUR I ERINDRINGEN

Steen Folke Larsen

Nogle af de oplevelser, vi får ved at læse fiktionslitteratur, bliver stående i erindringen længe. Sådanne læseerindringer viser sig at være en kombination af to slags stof, nemlig på den ene side det litterære værks indhold (således som læseren har forstået det) og på den anden side de omgivelser, hvori værket optrådte, da det blev læst. Derved forbindes det fiktive og æstetiske i erindringen med læserens personlige og sociale kontekst, og denne idiosynkratiske helhed kan fastholdes som en del af læserens livshistorie over årtier. Ligesom selvoplevede begivenheder stammer de fleste læseerindringer hos mennesker, der har et 70-årigt livsløb at se tilbage på, fra 20- og 30-års alderen. Årsagen er ikke, at folk har læst særlig meget i disse år, men snarere at oplevelser i denne periode af livet særlig ofte bliver betydningsfulde for den bevidste selvforståelse, hvad enten det er virkelige oplevelser eller oplevelser med fiktion.

Litteraturforskningen har en mængde at sige om psykologi, især bygget på udstrakte lån fra psykoanalysen. Psykologien har til gengæld ikke så meget at sige om litteratur – selv om man ofte har lånt kønne eller særegne citater, der kunne tjene som farverige illustrationer af en teoretisk tankegang (se dog Nell, 1988). Det er imidlertid oplagt for en almen psykologi at overveje forholdet mellem litteratur og læser: Hvad kan litteraturens kulturelt skabte verden betyde for læserens oplevelser og erfaringer, udvikling og personlighedsdannelse? Hvad er forholdet og samspillet mellem virkelighedens direkte erfaring og fantasi og fiktion, der formidles socialt? Store spørgsmål, som der imidlertid tegner sig nogle interessante svar på, når man ser dem i lyset af hukommelsens og erindringens psykologi.

Litteraturen er fuld af erindringer. Ikke faglitteraturen, skønt den jo vrimler med erindringsbøger. Nej, den »rigtige« litteratur, skønlitteraturen i alle dens afskygninger. Digtning og fiktion kan næppe skabes og skrives uden at forfatteren har konkrete erfaringer at trække på. Det vil sige erindringer fra sin egen tilværelse, der kan give liv og kød og overbevisningskraft til fantasien. »The fancy is indeed no other than a mode of memory emancipated from the order of time and space«, som den uopslidelige Coleridge sagde. Dette er et stående tema i litteraturforskningen, endda ophøjet til dogme i den biografiske metode, der søger at tolke forfatterens værk som mere eller mindre transformeret udtryk for hendes eller hans eget liv.

Læseerindringer

Jeg har i nogle år beskæftiget mig med de forbindelser mellem litteratur og erindring, der angår læserens erindringsverden snarere end forfatterens. En helt indlysende forbindelse består i, at læsningen af et skønlitterært værk undertiden giver anledning ikke blot til en umiddelbart spændende oplevelse, men også til en varig, konkret og bevidst erindring om læseoplevelsen. *Læse-erindringer* kan den slags »minder fra mit liv som læser« passende kaldes. Ligesom jeg kan huske (nogle af) de ting og situationer jeg har oplevet, steder jeg har været, og mennesker jeg har mødt, så kan jeg også huske (nogle af) de bøger jeg har læst, begivenhederne og personerne i dem, de epoker og miljøer hvor de foregik. Erindringer om konkrete læseoplevelser trækker man bl.a. på, når man taler med andre om bøger man har læst, når man anbefaler bøger til andre, når man diskuterer hvad en bestemt forfatter gerne vil udtrykke, osv.

En bog, der huskes, føjer en brik til læserens fond af erindrede begivenheder fra hans eller hendes liv, til selve livshistorien. Alment kan man sige, at de bøger, man kan huske at have læst, er en del af ens personlighed og selvforståelse; man står til regnskab for at have læst dem (og ikke andre), ligesom for at have gjort dette (og ikke hint). Forfatteren José Saramago har i et interview (1991) udtrykt denne sammenhæng mellem personlighed og læsning på en prægnant måde:

»Du bærer din fortid med dig, og ikke bare din fortid, men alle de mennesker du har kendt, deres fortid, alle de bøger du har læst, alle de malerier du har betragtet, al den musik du har hørt. Du er gjort af fortid, og derfor er det med hukommelsen, erindringerne, dine følelser, at du gør ting – holder af, elsker, drømmer.«

Det er sådanne læseerindringer, denne artikel handler om. Det varige udbytte af læsning består naturligvis ikke kun i bevidste læseerindringer. Læsning bidrager til vore færdigheder i at forstå andre og udtrykke os selv, til vores begrebsmæssige og faktuelle viden, til vores opfattelse af hvad der er normalt og ideelt, rigtigt og forkert. De bevidste erindringer om bestemte læseoplevelser rummer kun en lille del af læsningens psykologiske betydning. Men læseerindringer er et velegnet sted at begynde analysen af denne sammenvævning mellem det kulturelle og det personlige, fordi alle læseoplevelser i begyndelsen – lige når man har lagt bogen fra sig – kan huskes bevidst; læseoplevelsernes skæbne over tid rummer derfor kimen også til at forstå deres omdannelse til almene færdigheder, viden, holdninger og værdier.

Læseerindringer har altid interesseret forfattere, der jo som regel gerne vil læses og nødtigt ser, at deres fortælling glemmes straks den er slut. Den russisk-amerikanske forfatter Vladimir Nabokov skriver i sine erindringer i 1966 at han havde læst Tolstojs *Krig og fred*

»for første gang, da jeg var elleve (i Berlin på en tyrkisk sofa, der stod i vores dystert rokokokindrettede lejlighed i Privatstrasse, med vinduer ud mod en mørk, fugtig baghave med lærketræer og gnomer, der som et gammelt postkort er forblevet i den bog for evigt)«. (Nabokov, 1988, s. 180)

Sådanne erindringer om bøger kan man finde i næsten alle memoirer, og mon ikke enhver læser kender dem fra sig selv? Men ved nærmere eftertanke er det lidt mærkværdigt, at man kan huske hvor og hvornår i ens liv, man læste en bestemt bog – hvad er det, der forbinder bogen med livet i erindringen? Særlig mærkværdigt er det, at detaljer om læsesituationen undertiden bliver knyttet til mindet om en bog, ligesom det billede i Nabokovs parentes, der dukker op fra fortiden som et postkort limet til bogens blade. Disse sanselige detaljer har jo intet med bogens indhold at gøre, de er helt tilfældige og meningsløse i forhold til bogens budskab. Hvorfor husker han dem så? Hvorfor belastes erindringen med den slags overflødig bagage? Er det almindeligt, at erindringer om bøger har den karakter, som Nabokovs havde – eller er denne rigdom på stof forbeholdt forfatterens, eller den 11-åriges, »modtagelige sind«?

Erindringer under læsning

Lad os i forbifarten bemærke en anden forbindelse mellem erindringer og læsning. Den består i, at minder om personlige oplevelser ofte dukker op i bevidstheden, mens man læser, og bliver en del af oplevelsen af fortællingen. Uffe Seilman og jeg har kaldt dette *personlig resonans*. Flere undersøgelser viser, at netop det personlige aspekt ved disse minder er fremherskende under læsning af skønlitteratur (Halasz, 1992; Larsen & Seilman, 1988; Seilman & Larsen, 1989). Det ser ud til, at det personlige erindringsstof særligt optræder i begyndelsen af en fortælling og således har betydning for at skabe en forståelse hos læseren af det fiktive univers, som handlingen udspiller sig i.

Det er imidlertid ikke kun personlige erindringer, men også læseerindringer, der kan dukke op under læsning af en ny bog og dermed føje en ekstra dimension til forståelsen. Erindringer om tidligere læste bøger bliver naturligt nok fremkaldt hyppigere, når fortællingen foregår i en verden, der er kulturelt eller historisk fremmedartet for læseren, som derfor kun har sparsomme personlige erfaringer at trække på (Larsen & Laszlo, 1990). Vore forsøg på at forstå det ukendte trækker således på både egne erfaringer og andres beretninger, som de nu kan passe. Associationer til andre bøger er også grundlag for at etablere den »intertekstualitet« hos læseren, som nogle teorier anser for kernen i enhver forståelse af litteratur – og som i hvert fald er afgørende for de litteraturhistoriske værkanalyser, hvor værket sammenlignes med og indplaceres i forhold til andre værker, samtidige såvel som tidligere og senere.

Hukommelse og læseerindringer

Traditionel og økologisk forskning

Gennem de sidste 100 år er der udført kolossal megen forskning vedrørende menneskets hukommelse (se f.eks. Baddeley, 1990). Hovedparten har beskæftiget sig med at huske sprogligt stof, men som regel ikke med stof, der bare tilnærmelsesvist ligner dagligdagens tekster, så som bøger. Det almindeligste stof har nemlig været korte lister af usammenhængende ord, eller endda meningsløse bogstavrækker. Undertiden har man studeret små historier på op til en halv side, men så godt som altid dødsens kedsommelige, aldrig rigtig litteratur. Oven i købet er det en temmelig speciel form for hukommelse, man har været mest interesseret i, nemlig ordret udenadslæren. Den klassiske hukommelsesforskning har derfor kun indirekte noget at fortælle om det, det drejer sig om her, erindring af bøger. Selv om man ikke skal overse, at udenadslæren af digte og lange tekster er en kær beskæftigelse for mange litteraturrelskere og en nødvendighed for sangere og skuespillere.

I modsætning til denne forskningstradition har en gruppe psykologer i de sidste 10-15 år forsøgt at udvikle en såkaldt økologisk psykologi, der er inspireret af J. J. Gibsons teori om perception (se f.eks. Neisser, 1985). Betegnelsen økologisk viser hen til, at man tager udgangspunkt i det, mennesker gør i deres dagligdags (mere eller mindre naturlige) miljø, deres »økologiske niche.« Altså f.eks. hvad for noget stof, de er vant til og har brug for at huske i hverdagslivet – og det er ikke usammenhængende ordlister.

Den økologiske retning har givet stødet til en mængde studier af menneskers livserindringer, deres selvbiografiske hukommelse (se Conway, 1990). Det skal jeg komme mere ind på i det følgende. Men det ligger næsten i sagens natur, at man er mest optaget af faktiske, virkelige begivenheder, bl.a. som reaktion mod de traditionelle studier af ord-hukommelse. Den undersøgelse, der beskrives nedenfor, har som den første studeret hukommelse for de fiktive verdener, som skønlitterære bøger normalt handler om, og den måde, hvorpå erindringen af fiktionen forbindes med ens personlige minder.

Parallelt med den økologiske retning har en gruppe forskere i de seneste år taget udgangspunkt i den kulturhistoriske psykologi, der blev grundlagt af Vygotsky i Sovjetunionen i 1930'erne (se Middleton & Edwards, 1990). Denne gruppe betoner særligt hukommelsens sociale karakter, f.eks. at det vi husker er sociale produkter, at den individuelle erindring formes af social formidling (ved at blive fortalt til andre), og at fælles erindringer tjener til at etablere og opretholde sociale relationer til andre mennesker. Fra dette teoretiske udgangspunkt burde det være nærliggende at studere hukommelsen for fiktive kulturprodukter. Et enkelt tilløb hertil findes i en undersøgelse af folks erindring af en film, de havde set sammen (Edwards & Middleton, 1986); men interessen var her rettet mod forløbet

af personernes *samtale* om filmen, snarere end mod deres personlige oplevelse og erindring af den.

Bogen og læsekonteksten

Erindringer om læsning er ved nærmere betragtning ganske komplicerede – faktisk mere end erindringer om virkelige begivenheder. Erindringer om læsning (og om andre meddelelser, f.eks. nyheder) har nemlig en særegen indre struktur (jfr. Larsen, 1983). For det første har erindringen om en bog to sider, en indre og en ydre. Det man snakker om i samtaler om bøger er normalt den indre side, bogens *indholdstræk* – handling og personer, form og stil, osv. Men ofte er bogens ydre fremtræden og egenskaber også en del af erindringen, f.eks. dens farve, format, layout, illustrationer. I forhold til »det egentlige« ved en bog, indholdet, svarer den slags *fremtrædelsestræk* nærmest til indpakningspapiret om en julegave.

For det andet er der en forskel mellem selve bogen og så oplevelsen af at læse den. Hvis vi bliver i julegave-metaforen er det forskellen mellem på den ene side gaven med dens indpakning, på den anden side den bestemte juleaften hvor man fik gaven – inklusive ens tanker og følelser mens man pakkede den ud, takkede for den, prøvede den, osv. De omstændigheder, hvorunder man læste bogen, omfatter altså også en indre og en ydre side, ligesom selve bogen gør det. Den indre side kan vi betegne *oplevelsestræk*, dvs den personlige mening man tillagde bogen, hvad der var godt og dårligt, hvad man syntes var specielt interessant og relevant, hvad man iøvrigt var optaget af på den tid, osv. Den ydre side kan kaldes *situationstræk* og handler om den fysiske og sociale situation, hvor man læste – altså tid og sted, på en bestemt ferie, i de sene nattetimer en bestemt vinter, i forbindelse med et kursus, osv.

Oven i købet indgår læseoplevelsen som et led i kæde af forudgående og efterfølgende begivenheder, der også kan være dele af erindringen. Det kan være ens forudgående motiv til at læse bogen, hvordan man fik den i hænde, ens samtaler med andre om den, etc. Man kan forestille sig noget i retning af et løg: Inderst er det centrale i bogen, dens indhold; uden om ligger der lag på lag, som danner omgivelser eller *kontekst* for indholdet (jfr. Neissers, 1986, diskussion af indlejrede niveauer i perception og erindring). Det særegne ved læsning (og andre meddelelser) er, at de indre træk – indholdet og forståelsen – er temmelig uafhængige af konteksten – bogens fremtræden og læsesituationen. En bestemt bog kan være læst og en bestemt TV-udsendelse kan være set hvor som helst (næsten og i princippet).

Når man taler om at huske en bog vil man almindeligvis kun sigte til de indre træk. Men det er af flere grunde interessant at udvide perspektivet til også at omfatte konteksten. En grund er, at bøgernes ydre ofte synes at spille en meget fremtrædende rolle i hukommelsen – undertiden mere end deres indhold – f.eks. hvis man skal finde den i en rodet reol eller beskrive den til en bibliotekar når man har glemt forfatter og titel. Ikke mindst for

børn er det almindeligt, at de spørger efter bøger ud fra udseendet: »En stor blå bog med en pige og en cykel udenpå« for eksempel (Wanting, 1984). Men også voksne husker givetvis den slags ting om bøger, de har læst.

En anden grund til at udvide perspektivet er, at erindring af omstændighederne omkring læsningen har status som en slags »bevis« for at man faktisk har læst bogen og ikke kun hørt om den, set den på film eller i TV. Hvis man intet som helst kunne huske af omstændighederne ville det jo være umuligt at vide, om man havde sin viden om indholdet fra en film, en avisomtale, en vens referat el.lign., i stedet for fra selve bogen. Da vi som regel ikke er i tvivl om den slags spørgsmål (selv om det vel undertiden sker), så er det rimeligt at antage at vi almindeligvis husker et eller andet om de ydre omstændigheder, skønt vi måske sjældent tænker bevidst på det.

Endelig er det værd at interessere sig for ydre træk i erindringen fordi de kan vise noget om forholdet mellem symbolsk formidling og egne oplevelser mere generelt. Lad os betragte to forskellige opfattelser af dette forhold, der kan kaldes »fordunklings-hypotesen« og »oplysnings-hypotesen«.

Blitz- eller »gun-point« effekt?

Udtrykket »at være opslugt af en bog« bruges ofte om de gode og store læseoplevelser – om de tilfælde hvor en bog er så spændende og vedkommende at den synes at overskygge og fordunkle alt andet, så man helt tænker indenfor det univers, bogen handler om. Der ligger i udtrykket »at være opslugt« en tydelig antagelse om, at når man kommer ud for sådanne fængslende læseoplevelser, så bemærker man slet ikke de omgivelser, man befinder sig i. Denne fordunklings-hypotese indebærer, at man heller ikke skulle huske noget om disse omgivelser senere hen; man må vente at de pågældende timer eller dage i læserens liv helt vil være beslåglagt af bogens verden, som en slags fremmedlegeme der er trængt ind og har stjålet en plads i livets kæde af hverdagsoplevelser.

Men man kunne også tænke sig en anden relation mellem bogens univers og læserens egen hverdag. Det kunne være at en stærk oplevelse af den fiktive verden, der skabes af bogen, oplyser og kaster farve over den omgivende situation snarere end at fordunkle den; eller måske at den ved sin modsætning fremhæver læserens personlige omstændigheder som det skarpe sidelys over et relief. Hvis det er tilfældet må man vente, at den ydre situation, hvor man læste en bog som har præget sig tydeligt i erindringen, også selv vil blive husket tydeligt. Lad os kalde denne tankegang oplysnings-hypotesen.

Begge disse opfattelser har deres modstykke indenfor den psykologiske hukommelsesforskning (se Larsen, 1991). Fordunklings-hypotesen svarer til den såkaldte »gun-point« effekt, der består i, at når man oplever ekstremt stærke følelser i en situation, så bliver de centrale træk i situationen styrket

i hukommelsen mens de perifere træk bliver svækket – man husker kun pistolen i et hold-up (se f.eks. Christianson & Nilsson, 1989). Dette synes ganske naturligt hvis man forestiller sig, at personen kun har en begrænset opmærksomheds-kapacitet til rådighed. Når man oplever noget chokerende, bliver opmærksomheden koncentreret omkring det følelsesfremkaldende stof, så der bliver mindre kapacitet tilbage til at opfatte og indprente sig, hvordan omstændighederne er beskafne. Er det ikke netop et sådant »tunnelsyn« vi søger når vi læser for at flygte fra ubehagelige problemer og skræmmende tanker?

Oplysnings-hypotesen lyder måske mindre rimelig. Men den minder ikke desto mindre om et ganske velkendt fænomen, nemlig at folk ofte mener at de meget klart kan huske selv temmelig tilfældige og uvæsentlige detaljer fra situationer, hvor de har hørt en chokerende nyhed. Et klassisk eksempel er den situation hvor man hørte at præsident Kennedy var blevet myrdet, et nyere er mordet på Olof Palme. Mange mennesker husker tydeligt hvor de var, da de hørte disse nyheder, og husker også små ligegyldige detaljer fra situationen (»Jeg var på vej hen mod spejlet i entréen da de sagde det i radioen ... det var en kvindelig speaker«).

Brown & Kulik (1977) døbte sådanne erindringer *blitz-erindringer* (engelsk: flashbulb memories) fordi de personlige omstændigheder omkring den oprivende meddelelse syntes oplyst som af en blitz og fæstnet i erindringen så uforanderligt som på et foto. De fremsatte den teori til at forklare disse usædvanlige erindringer, at den chokerende meddelelse udløste en særlig hjernemekanisme som automatisk registrerede alle detaljer i omgivelserne og i personens bevidsthed på det pågældende tidspunkt.

Bemærk at det usædvanlige ved blitz-erindringer ikke er at de huskes levende og klart. Alle mennesker kan levende erindre mangfoldige situationer fra deres liv. Det særlige ved blitz-erindringerne er at begivenheder udefra (langt borte eller måske helt fiktive) så at sige bryder ind i vores personlige univers og gør en helt tilfældig situation mindeværdig – selv om det i og for sig er ganske ligegyldigt hvor og hvornår man hørte om den pågældende, fjerne begivenhed.

Brown & Kulik's teori har været stærkt omdiskuteret de sidste år (se Larsen, 1991, 1992a; Winograd & Neisser, 1992). Deres idé om en særlig neurofysiologisk mekanisme er næppe rigtig. Der er nok snarere tale om, at den tilsyneladende isolerede, snapshot-agtige erindring viser hen til en hel begivenhedskæde, altså er kommet til at stå som indbegrebet af en periode eller epoke (Neisser, 1982). Stemningen, »tidsånden«, har fået sit personlige, symbolske udtryk. På samme måde kan man tænke sig, at en roman kan komme til at stå som et symbolsk udtryk for en epoke i personens eget liv. Når det gælder fælles oplevelser af en sådan historisk symbolik, som det er tilfældet ved chokerende nyheder, så kan man antage, at de i den efterfølgende tid bliver genstand for flere tanker og flere samtaler med andre mennesker end almindelige og ligegyldige nyheder. Det vil yderligere styrke erindringen af de personlige omstændigheder, hvor

man hørte nyheden – særligt hvis de på en eller anden måde er blevet præget eller ændret af nyheden (f.eks. ved at man straks løb ud for at fortælle den til andre).

Diskussionen om den bedste forklaring rokker ikke ved den kendsgerning, at mange mennesker har sådanne erindringer, hvor en omvæltende meddelelse synes ligesom at bade den omgivende situation i et blændende, altafslørende lys og brænde den ind i hukommelsen. Det kan godt være et erindringen er forkert eller fordrejet, at klarheden og nøjagtigheden er en illusion. Det er dog lige fuldt en erindring der indgår i og præger vores billede af verdens »store« historie og dens forbindelse med vores egen »lille« historie.

Kan stærke og mindeværdige litterære oplevelser på tilsvarende måde som chokerende nyheder oplyse læserens personlige omstændigheder og give dem kulør så de skiller sig ud fra andre oplevelser i hukommelsen? Eller er det tværtimod sådan, at den usædvanlige litterære oplevelse overskygger og fortrænger læserens egen situation fra hans eller hendes erindringer?

En undersøgelse af læseerindringer

I det følgende beskrives en undersøgelse, der for første gang har udspurgt folk systematisk om deres erindringer om konkrete bøger, de har læst, for at belyse de varige oplevelser, som læsningen kan give: Hvad de indeholder, hvor klart de står i erindringen, og hvordan de påvirkes af den glemsel, som alle vore erindringer er underkastet. Det var ikke hensigten at tage stilling til, om læseerindringer – f.eks. sammenlignet med direkte erfaringer – er gavnlige eller skadelige, ønskelige eller uønskelige (selv om jeg personligt mener, at de er til både fornøjelse og nytte). Undersøgelsen skulle alene vise, hvordan læseerindringer er beskafte og hvilken sammenhæng, de indgår i.

Undersøgelsen er en del af et større projekt, *SKRIN-projektet* (der står for »Skriftkultur i Nordiske familier«), og fremstillingen her bygger i det store og hele på den første rapport om dette projekt (Larsen, 1992b; se denne for flere oplysninger om projektet, der også har en norsk og en svensk del). To andre rapporter fra den danske del af projektet er under udgivelse (Berntsen & Larsen, i tryk-a; Seilman & Wanting, i tryk), og tre kortere artikler på basis af disse rapporter udkommer på engelsk (Larsen, i tryk; Berntsen & Larsen, i tryk-b; Seilman & Larsen, i tryk).

Den danske del af SKRIN-projektet omfattede interviews med 16 børn i 11-12 års alderen, deres 32 forældre (gennemsnitlig alder sidst i 30-erne) og 33 af deres bedsteforældre (alder midt i 60-erne). Hvert interview varede en times tid. Det handlede mest om personernes nuværende læsevaner og udbytte af at læse, samt om læsningens rolle i deres opvækst og opdragelse af egne børn. Spørgsmålene om de konkrete læseerindringer optog

kun 10-15 minutter af interviewet og var ret stramt strukturerede. Disse spørgsmål omfattede dels kvalitative detaljer om bl.a. værkets indhold, læsekontekst, fremskaffelse og senere samtaler med andre, dels en række kvantitative skalaer om erindringens livagtighed. Hver person er blevet udspurgt om sin erindring af ét værk, udvalgt af personen selv ud fra en liste af huskede værker som han eller hun havde stillet op for interviewer. Denne *bogliste* blev opstillet efter at demografiske oplysninger og generelle oplysninger om mediebrug var blevet indhentet som det første i interviewet.

Den norske og svenske del af projektet havde tilsvarende metode og omfang. Tidsforskydninger i arbejdet er årsagen til, at nedenstående analyser, hvor intet andet er nævnt, kun inddrager de danske interviewpersoner.

Erindringens ejendommeligheder

Analysen af læseerindringerne kan sammenfattes i fire punkter, som iøvrigt også gælder med rimelig tilnærmelse for betydelige personlige erindringer. Disse ejendommeligheder vil først blive illustreret med nogle interview-citater. Derefter følger en mere detaljeret redegørelse og diskussion af de fire hovedresultater, punkt for punkt:

1. Læseoplevelsen er en *helhed*, som selve bogen kun er én del af. Bogen og oplevelsen af den er nemlig knyttet sammen med situationen, hvor den blev læst, og dermed er den knyttet til læserens livshistorie i erindringen.
2. Bogen huskes som et *fysisk* og *socialt* objekt. Erindringen omfatter både bogens udseende (farver, former, størrelse, osv.) og de sociale relationer, som den er bærer af (fx. hvem man fik den af og hvem man snakkede med om den).
3. Erindringerne holder livet igennem, når først de har bestået »*tre-års prøven*«, dvs at de ikke er blevet glemt i løbet af de første tre år efter læsningen.
4. De fleste læseerindringer stammer fra »*de unge voksenår*« (mellem 15 og 35), hvor den personlige identitet og livsstil bliver fastlagt.

Eksempler fra børnene

Børnene gengiver ofte indholdet meget fyldigt – konkret, handlingsorienteret og med mange navne. I udskrevet form fyldte referaterne gerne ½-1 side, og de nød at genfortælle bøgerne. Selv når læsningen ligger næsten et par år tilbage er referatet ganske righoldigt, omend mere tøvende og usammenhængende.

Lige så klart som indholdet husker børnene detaljer om bøgernes udseende. Her er to eksempler:

Der er ham der drengen, den handler om, og sådan en cowboy der holder ham i benene, og så står der sådan en pige ved siden af. Der er blå baggrund og hende der pigen har hvide bukser og en rød bluse på... Jeg tror den var på 180 sider eller sådan noget. (Dreng om Dennis Jürgensen: *Kærlighed ved første hik*)

... tykt bind, hårdt. Så sidder de to drenge på en bro, og så er der en hel masse blomster på. (Er der billeder i bogen?) Nogle sorte, men ikke så tit. (Hvor mange sider?) Det ved jeg ikke ... sådan midt imellem. (Dreng om Astrid Lindgren: *Brødrene Løvehjerte*)

De fleste børn husker også noget om, hvor de læste bøgerne. For eksempel:

Jeg sov oppe ved min veninde en hverdag, hvor hendes mor og far var i byen ... så sov vi deroppe og så læste vi ... vi sad sådan og læste op for hendes lillesøster. (Pige, igen om *Kærlighed ved første hik*)

Mange gange er der ikke så meget at sige om læsesituationen, fordi man læser samme sted hver gang (»her i sofaen«, »her på mit værelse«) og fordi der ikke skete noget usædvanligt ved den lejlighed. Men alle kan til gengæld fortælle, fra hvem eller hvor de fik bogen, og hvordan de hørte om den. For eksempel siger den samme pige:

[Min veninde] havde lånt den på biblioteket ... jeg havde hørt om den gennem Anne Mette. Den lød sjov og spændende, altså sådan som hun fortalte.

Og en af drengene siger om en bog han læste for mere end et år siden:

[Jeg fik den] fra skolebiblioteket eller fra X-strup bibliotek ... der var en fra min klasse, der også godt kunne lide den, der havde fået den læst op ... der var gået i gang med den med sin storebror, men så var han ikke nået at blive færdig. (Hans Erik Helbergs *En kat, en kat, en katastrofe*).

Eksempler fra de voksne

De voksnes erindringer strækker sig naturligvis mange flere år tilbage i tiden end børnenes; den ældste erindring er hele 64 år gammel. Alligevel huskes bøgerne som regel meget klart. Men de voksne fortæller på en anden måde end børnene – de er mindre handlingsfikserede og giver i højere grad et personligt udtryk for, hvad de har set som temaer i bogen, dens morale eller budskab. For eksempel siger en mor om *Anne Franks dagbog* som hun læste som pige, for ca. 20 år siden:

Det er under krigen, hvor det er en jødisk familie vi følger, hvordan deres

forhold er og hvordan de må leve under krigen der ... Anne Frank fortæller hvordan hverdagen går og hvordan de må gemme sig og smugle sig frem til ting og sager ... man kommer til at tænke over nogle ting, hvor godt man egentlig har det i forhold til hvordan de havde det.

De voksne husker bøgernes udseende næsten lige så godt som børnene, selv på mange årtiers afstand. For eksempel siger en bedstemor ca. 40 år efter læsningen af *Pickwick klubben*:

Det var sådan et tykt eksemplar, gammelt, jeg lånte på biblioteket. Lidt gråt, lidt slidt skind, som de har dem på biblioteket ... med de her rigtig gamle tegninger.

Og en bedstefar husker efter 60 år om Ingemanns *Valdemar Sejr*:

Den vi fik gennem skolen var marmoreret bind, den gamle hjemmefra det var jo rødt, stift bind. (Var der illustrationer i?) Ja, i den fra skolen var der, men ikke særlig mange.

Tilsvarende godt huskes læsesituationen og de sociale omstændigheder omkring bøgerne. For eksempel siger en anden bedstefar, der læste Meta Mohrs *Hvad gavner det et menneske* 45 år tidligere:

Jeg læste den hjemme på min fødegård. Det var under krigen. Jeg var nok mest alene. Det var den periode hvor jeg traf min kone ... hun var på en gård syd for byen og de havde ingen tjenestekarl dengang og manden var syg og lå i sengen, så hun skulle klare det hele.

Eksempler på personlige problemer

Blandt de danske deltagere er der kun 3-4 tilfælde, hvor en læseoplevelse synes at have forbindelse med, at bogen har berørt personlige problemer, som den pågældende stod midt i. Det gælder tilsyneladende for den bedstefar, der ovenfor fortalte om sin kærestes vanskelige situation; han fremhæver at Meta Mohrs bog sagde ham at »det har stor betydning for os, hvordan vores forhold er til vores medmennesker ... i situationer, hvor vi synes at det her overstiger vore kræfter, så kan vi hente hjælp ved at snakke med andre.«

En af fædrene siger det endnu mere klart, da han fortæller om William Goldings *Fluernes herre*, som han læste for ca. 15 år siden:

Grunden til at jeg var optaget af den, det var netop fordi jeg kunne se meget i min egen fortid og den situation jeg var i på daværende tidspunkt ... Jeg var inde i noget vi godt kan kalde en krise, mest omkring mit job ... på de tidspunkter valgte jeg nogle jobs, som jeg ikke kunne leve op til. Jeg blev stresset og frustreret og også af den grund fyret, og så videre

(... Jeg var) et meget optimistisk menneske omkring fremtiden og den fik altså et knæk da jeg læste bogen.

Nu kan man jo ikke forvente, at mennesker skal blotlægge deres dybeste problemer for en fremmed i et interview på en times tid. Læsning i usædvanlige livssituationer har sikkert en større plads i erindringen. Det er ikke urimeligt at medregne de tilfælde (6-7 stykker, dvs. ca. 10%), hvor bogen er læst i en sygdomsperiode, som den er klart forbundet med i erindringen. En dreng fortæller for eksempel, at da han læste bogen *Moderne spinnefiskeri* første gang var »det lidt specielt, fordi jeg var syg i 3 uger da jeg fik fat i bogen, (så) den er læst ret godt igennem på kryds og tværs.« Tilsvarende siger en far (der nu er midt i 30erne) om Niels E. Nielsens *Der meldes fra Sahara*:

[Jeg læste den] hjemme, jeg var syg. Jeg har gået i 6.-7. klasse, 12-13 år gammel. Jeg tror det er første gang jeg så koncentreret har læst en bog... Det var en jeg havde fået af min morbror ... Det var tilfældigt at den blev læst, det var en af dem jeg ikke havde læst og som stod på hylden.

Efter sådanne beskrivelser får man det indtryk, at sygdomsperioder optræder relativt hyppigt sammen med store læseoplevelser, fordi de giver tid til en usædvanlig fordybelse, uden konkurrence fra andre ting. Man kunne måske også tænke sig, at en læser der er syg og sengeliggende er særlig modtagelig for fiktionens fremmede verdener, fordi han eller hun allerede befinder sig i en verden, der ligger udenfor det normale liv. Netop det at føle sig hensat til en fremmed verden er jo karakteristisk for perioder med dybe eksistentielle problemer – vendepunkter i livet.

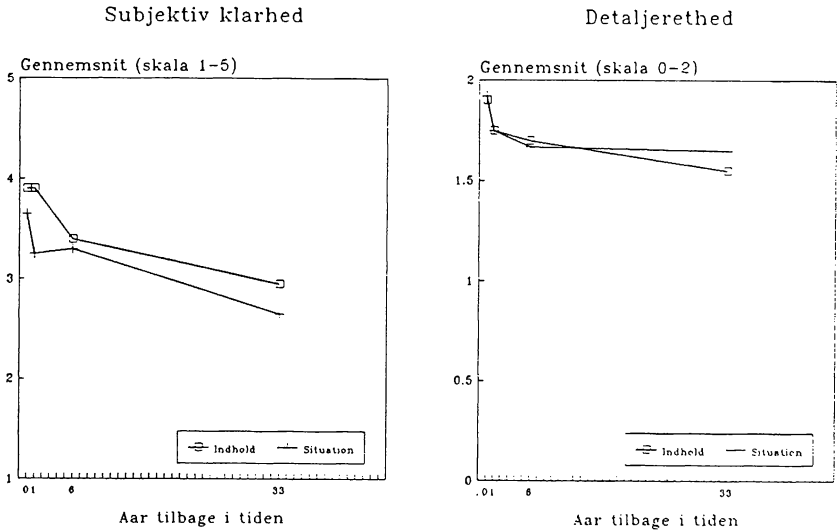
De fire hovedresultater

Med disse eksempler i mente skal vi nu se mere generelt på de fire hovedresultater fra undersøgelsen af læseerindringer. De resultater, der omtales, er statistisk holdbare.

1. Læseerindringernes helhed

Eksemplerne peger på, at hukommelsen for bøgernes indhold og for den ydre situation, hvor de blev læst, går hånd i hånd – ganske ligesom hos Nabokov. Det bekræftes af to ting: (1) dels af righoldigheden i interviewpersonernes beretninger, som vi har foretaget en vurdering af, bog for bog, (2) og dels af personernes egen vurdering af, hvor klart de husker de enkelte bøger. Resultaterne er vist i de to diagrammer i Figur 1.

Figur 1

Man kan tydeligt se, at bogens indhold og læsekonteksten følges ad hele vejen. Det gælder i alle tre generationer og uanset hvor længe siden bøgerne er læst. Der er altså en tæt forbindelse mellem læsningen og dens omgivelser, taget i bred forstand. Selve bogen er en del af denne helhed, hvor delene synes at tage farve af og understøtte hinanden.

Jeg beskrev tidligere to forskellige opfattelser af forholdet mellem indholdet og konteksten i særligt betydningsfulde oplevelser: at der er tale om en »gun-point effekt« eller om en »blitz-effekt«. Den tætte forbindelse mellem indhold og læsekontekst er i klar modstrid med gun-point effekten; den usædvanlige litterære oplevelse overskygger og fortrænger ikke læserens egen situation fra hans eller hendes erindringer, ifølge disse resultater. Tværtimod. De mindeværdige læseoplevelser synes snarere, på tilsvarende måde som chokerende nyheder undertiden gør, at oplyse læserens personlige omstændigheder og give dem prægning, så de skiller sig ud fra andre oplevelser i hukommelsen. Vi kan ikke vide, om erindringen af denne personlige kontekst er nøjagtig, for vi har kun personens eget udsagn for det. Men den subjektive klarhed og detaljerigdommen af konteksten tyder på, at erindringen i hvert fald er mere end en tilfældighed.

Men blitz-effekten er nok en for enkel forklaring, her såvel som for de vigtige nyheder, der har været anledning til hypotesen. Dels viser den glemsel, der kan ses over tid i figurene, at erindringerne nok er modstandsdygtige, men dog ikke så uforgængelige som et fotografisk aftryk. Dels var der en gruppe af erindringer, hvor det så ud til at læsningen var blevet gjort mindeværdig fordi de personlige omstændigheder var usædvanlige – altså en effekt,

hvor konteksten så at sige oplyser indholdet, dvs i modsat retning af blitz-effekten. Der var mest tale om udramatiske ting, såsom læsning i sygdomsperioder, hvor den klare erindring blot kan være et resultat af rigelig tid og lyst til fordybelse. Men også »som et lynnedslag i bevidstheden«, f. eks. fødsler og personlige kriser, blev nævnt. De fleste har nok været ude for, at betydningsfulde begivenheder kan have stærk indflydelse på, hvordan man opfatter en bog, man er ved at læse. Sjældenheden af sådanne tilfælde i undersøgelsen her betyder ikke nødvendigvis, at de er sjældne i virkeligheden.

Selv når forbindelsen mellem en bogs indhold og læsekonteksten forekommer overfladisk eller tilfældig, er der imidlertid som regel en vis viden om de kontekstuelle træk til stede i erindringen. Det kan tage sig mærkeligt ud, at sådanne ligegyldigheder overhovedet bliver husket. Men det er nødvendigt med et vist mål af hukommelse for information, der set ud fra den enkelte oplevelse er overflødig. Uden disse detaljer ville vi næppe kunne holde rede på tiden, rækkefølgen og sammenhængen i de begivenheder, der sker i vort liv – herunder de bøger, vi læser – ja, ikke engang holde dem ude fra hinanden (jfr. Larsen, 1992b; Pillemer, 1992). De ydre træk i erindringen er tilknytningsskæbener mellem læsningens fremmede verdener og de personlige livsomstændigheder.

Med andre ord: det at fordybe sig i en bog betyder ikke at man isolerer sig fra verden omkring sig – i hvert fald ikke hvis bogen gør et stærkt indtryk. Men fra sygdoms-eksemplerne kan vi se, at det modsatte også kan ske: At situationen gør bogen mindeværdig. I begge tilfælde indgår bogen og omgivelserne i én helhed i erindringen.

2. Bogen som fysisk og socialt objekt

Denne helhed i erindringen betyder, at en bog man har læst ikke bare er en række informationer eller en god historie. Den er også en *fysisk genstand* – i paperback eller skindbind, brunlig eller spraglet, grim eller smuk. Og den er en *social genstand* – den er knyttet sammen med det sted læseren befandt sig; den vækker minder om nærtstående personer; om hvor man fik bogen, og hvem man evt. fik den af; og om dem man snakkede med om den.

Erindringens placering i et socialt netværk er særlig tankevækkende. Kun en enkelt person kunne ikke huske, hvor han havde fået den huskede bog fra. Og halvdelen af alle de omtalte bøger var modtaget som gaver eller lånt af andre. Erindringen om bogen tjener på denne måde til at formidle et socialt bånd mellem giveren og modtageren, dvs at skabe eller opretholde en relation gennem mange år. Hvis man forsyner et andet menneske med stof til en mindeværdig læseoplevelse, så har man også sikret sig en plads i denne persons livshistorie – man bliver et »letopdukkende emne« hver gang han eller hun kommer til at tænke på den oplevelse, læsningen gav.

Desuden er læseoplevelserne ikke kun en privat sag, selv om læsning jo kan se ud som en meget individualistisk beskæftigelse. Mere end 2/3 af bøgerne har læseren snakket om med andre – med familien og med venner,

med skolekammerater og kolleger. Igen er disse samtaler noget der huskes, og som bliver ved med at være forbundet med bogen i erindringen. De ligegyldige detaljer, som hukommelsen for bogens giver og for samtalerne kunne se ud til at være, har således betydning for livets sociale sammenhæng.

3. *Erindringernes tre-års prøve*

Selv om den slags blitz-erindringer, som de store læseoplevelser ligner, huskes usædvanlig tydeligt, så må man ikke tro at de er ufejlbarlige (se Winograd & Neisser, 1992). Der er mange eksempler på, at de kan være helt forkerte, for menneskets hukommelse er langt fra noget fotografiapparat. Erindringerne blegner også med årene og en del af detaljerne glemmes. Men hvis vi igen kigger på de to diagrammer i Figur 1 ser det ud til, at glemslen udelukkende sker i løbet af de første tre år efter læsningen. Det kunne dog bare skyldes, at børnene husker bedre end de voksne. En statistisk undersøgelse alene af forældrenes læseoplevelser i alle tre deltagerlande (85 tilsammen) bekræftede imidlertid indtrykket fra figuren. Når erindringen har »bestået tre-års prøven« er det underordnet om den er 5 eller 50 år gammel, den huskes stort set lige klart og detaljeret. I den forstand kan de oplevelser, bøger giver, række langt ud over selve fornøjelsen eller adspredelsen ved at læse dem. Oplevelsen varer for livet.

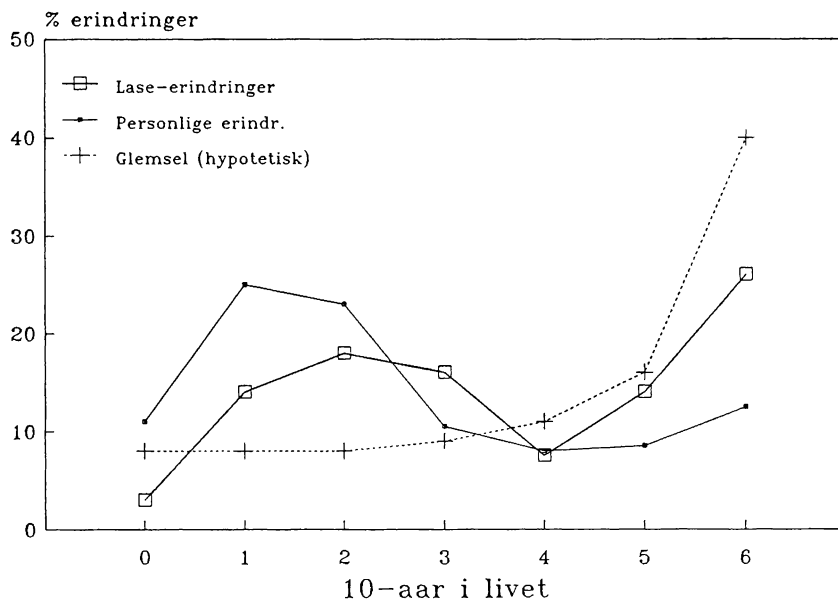
Kender man den klassiske hukommelsesforskning, vil man måske blive overrasket over denne langlivede erindring. Og når vi i dagligdagen siger, at »den oplevelse glemmer jeg aldrig«, så er det jo også for at udtrykke, at det er en sjældenhed. Men de senere års studier af hukommelse over virkelig lang tid, f.eks. af navne på skolekammerater eller af barndomsbyens gadeforløb, viser faktisk et helt tilsvarende billede: Det, der huskes efter 3-5 år, glemmes praktisk taget aldrig – og en hel del mere kan endda let genopfriskes (Bahrck & Phelps, 1988).

4. *Læsning i livsløbet*

Jeg stillede i forbindelse med Nabokovs eksempel det spørgsmål, om man er mest modtagelig for indtryk fra bøger i de tidligste år som læser – altså i »bogsluger-alderen« (8-12 år)? Hos bedsteforældrene, hvor erindringerne kunne trækkes fra et tidsspand på omkring 60 år i gennemsnit, kan vi se, at svaret er nej. De bedsteforældre, der havde læseerindringer at fortælle om (55 personer i de tre deltagerlande tilsammen), var i gennemsnit knap 70 år gamle. De havde selvfølgelig en del læseoplevelser fra de seneste år, inden de første tre års glemsel havde slettet dem ud. Men hovedparten af de bøger, der havde været store oplevelser, var læst da bedsteforældrene var mellem 15 og 35 år gamle. Det ses i nedenstående diagram.

Figur 2

Erindringer over livet

Dykket i kurven mellem 35 og 60 år skyldes ikke at folk læser mindre i den alder; det har sociologiske undersøgelser vist. Derimod kræver det en forklaring, at der er en pukkel i de unge voksenår, som årene 15-35 kan kaldes. Denne pukkel ses klart ved at sammenligne med den stiplede linje; den viser det resultat, man skulle have ventet, hvis bedsteforældrenes erindringer bare blev glemt helt jævnt efter det mønster, vi så hos forældrene i forrige afsnit. Sådan går det altså ikke. Det er tankevækkende, at erindringerne om vigtige personlige erfaringer har en tendens til at hobe sig op i nogenlunde de samme år i livsløbet, således som det er vist med den tyndere optrukne kurve i diagrammet (efter Fromholt & Larsen, 1991).

Conway & Rubin (1993) har for nylig gennemgået forskningen vedrørende fordelingen af erindringer over livsløbet, særligt de forskellige forklaringer, der har været fremsat på »ungdoms-puklen«. Det kunne f.eks. tænkes, at denne pukkel skyldes, at de vigtige, bestemmende begivenheder i livet sker i de yngre voksenår i vort nuværende samfund: Uddannelsesvalg, jobvalg, ægteskab, stifte familie, købe bolig, osv. Kurven kan med andre ord afspejle en ydre, historisk-social formning af livet. Det kunne også tænkes, at toppen afspejler individets dannelse af sin identitet som voksen, hvorved mange

begivenheder i specielt denne periode antager betydning ved at bidrage til at fastlægge hans eller hendes forståelse af sig selv. Det er en forklaring, der lægger vægt på en indre, personlighedsmæssig bestemmelse af livsløbets form.

Conway & Rubin (1992) hælder mest til en forklaring, der er en kombination af disse to. Denne forklaring bygger på, at førstegangs-oplevelser huskes bedre end senere gentagelser af lignende begivenheder og bedre end enkeltstående oplevelser. En enkeltstående oplevelse, der ikke forbindes med personens øvrige liv (dvs. ikke indgår i en begivenhedsrække, en udvikling), bliver sjældent vakt til live i erindringen igen og derved holdt ved lige; vi møder f.eks. mange enestående mennesker, men vi husker bedst det første møde med dem, som vi senere bliver tæt knyttet til. Det springende punkt er nu den antagelse, at førstegangs-oplevelser, der faktisk viser sig at blive bestemmende for det senere liv, er særligt hyppige i de yngre voksenår – f.eks. det første job, den første kærlighed, det første ægteskab, det første barn. Årene 15-35 antages altså at være den periode, hvor de fleste af os finder vores plads i livet – prøver mulighederne af og lægger os fast på den livsform og livsstil, der kommer til at præge resten af tilværelsen.

Kan en ophobning af førstegangs-oplevelser også være forklaringen på ungdoms-puklen blandt de mindeværdige læseoplevelser? Ja, grunden kan i hvert fald næppe være en social formning, således at samfundet tilbyder os flere mindeværdige bøger at læse i 20'erne og 30'erne end i 40'erne. Men det lyder sandsynligt, at det netop er i de yngre voksenår, man første gang møder og forstår de forfattere, litterære genrer eller alment-menneskelige temaer, som man resten af livet interesserer sig for. Hvad enten det er den første bog af Sven Hazel eller den første af Dostojevskij, den første biografi eller den første science-fiction roman, den første bog om erotisk kærlighed eller den første om virkelighedens uvirkelighed udenfor sproget.

Denne forklaring står ikke i modsætning til hypotesen om identitetsdannelse. Når en oplevelse senere bliver indledningen til flere af samme slags – et varigt interesse-forhold til en person, til et forfatterskab eller til et alment tema – så er der jo netop tale om, at denne type oplevelser (f.eks. dette læsestof) er blevet en del af ens identitet, ens måde at leve sit liv på. Ud fra den tankegang kan vi således se fordelingen af læseoplevelser over livet som et udslag af den måske dybeste virkning af læsning på personligheden, nemlig at det læste bliver en del af den personlige identitet, der jo formuleres og fastholdes gennem livshistorien.

Tekstreception, semiotik og læseerindringer

Man kan et vist stykke vej betragte undersøgelsen af læseerindringer som »retrospektiv receptionsforskning«, idet erindringen om en læsning viser bogen (teksten) reflekteret gennem læserens bevidsthed og livshistorie. I den forstand ligner vores opfattelse af »tekstreception« Steffensens (1991); han

kommer gennem en omfattende teoretisk argumentation frem til at se receptionen (læsningen) som en relation mellem læseren og teksten, der etableres i – og bygger på – en bestemt receptions-kontekst (læsesituation). Dette er fra et kognitionspsykologisk synspunkt nærmest en selvfølgelighed (se nærmere i Berntsen & Larsen, Kap. I, i tryk-a).

Men Steffensens og receptionsforskningens tegn-teoretiske (semiotiske) synspunkt indebærer en begrænsning til alene at beskæftige sig med de ting i situationen, der fungerer som tegn – dvs står for noget andet end sig selv. For eksempel falder en bogs fysiske egenskaber (størrelse, farve, papirkvalitet, etc.) udenfor det semiotiske synsfelt, med mindre de opfattes som tegn på at bogen er f.eks. en roman (Steffensen, 1991, s. 60); de fysiske og sociale træk ved læsesituationen, der ikke er betydningsbærende (f.eks. læsestedet og tidspunktet), falder på tilsvarende måde udenfor semiotikkens synsfelt.

På dette punkt er den semiotiske opfattelse af »tekstreception« alt for snæver og empirisk uholdbar. Som vi har set, indeholder læserindringer et væsentligt indslag af netop sådanne »betydningsløse« detaljer fra læsekonteksten, dvs stof der ligger ud over selve tekstreceptionen. Læserindringer er på den måde et slående eksempel på, at læsning er en relation mellem tekst og læser, der er forankret ikke blot i en betydningskontekst, men også i læserens fysiske og sociale kontekst.

Det udvendige og detaljens magt

Man er, måske som en arv fra nykritikken (Wellek & Warren, 1964), tilbøjelig til at ringeagte eller helt overse de ydre forhold omkring læsningen. De hører jo ikke med til det egentlige ved læsningen – indholdet, historien, budskabet i værket. Det er normalt bogens indhold, der er læsningens formål, det vi er rettet mod, interesserer os for og ønsker at forstå. Bogens udseende kan være mere eller mindre smukt og hensigtsmæssigt, men det er en biting. Og situationen, hvor vi læser den, forekommer helt ligegyldig – det vigtige er blot, at vi kan få tid og ro til at læse. I hukommelsesteoretisk sprogbrug er tilegnelsen af indholdet intentionel og skulle derfor i almindelige tilfælde huskes bedre end de ydre forhold, der tilegnes incidentelt (dvs uden at opmærksomheden er rettet mod dem).

Langt hovedparten af det vi husker, husker vi imidlertid uden at prøve på det, ligesom læsning for fornøjelsens skyld; for eksempel sidste juleaften eller den første ferierejse til Spanien for mange år siden. Og selv om hukommelsen altid er mangelfuld, så indeholder den netop ofte detaljer, der virker helt ligegyldige: hvor juletræet blev købt og hvor stort det var, hvem der sad ved siden af i flyveren, osv. Det er disse »uendeligt små« detaljer (med et lån fra Brandes), der gør erindringen levende, så den bliver til noget mere fyldigt og personligt end den beskrivelse af rejsen, der står i Spies-kataloget.

Det er på samme måde detaljerne, der gør det muligt at stedfæste oplevelser, der ellers ikke har noget med hinanden at gøre, i livshistorien. Det for-

hold, at også læseerindringer har en fylde af kontekstuelle detaljer, fremfor blot nogle løsrevne romantitler, scener og navne på forfattere og hovedpersoner, gør det muligt at fastholde den personlige mening i læseoplevelsen. Den selvoplevede livshistorie får således et tilskud af personer, steder og menneskelige handlinger, som man kan medtænke i sin forståelse af verden og sig selv. Og bøgerne bliver til trykknapper, som kan sætte én tilbage i tiden og genskabe de situationer, tanker og følelser, der dengang optog én.

Sammenhængen mellem læsning og livsløb blev illustreret mest dramatisk ved at kigge på, hvornår i livet bedsteforældrene havde læst de mindeværdige bøger. De yngre voksenår var rige på sådanne læseerindringer, præcis på samme måde som de er rige på levende personlige erindringer. Det kan vi mest nærliggende fortolke som et udtryk for, at vi i disse år – 20erne og 30erne – samler en stor del af de oplevelser, der bliver bestemmende for vores interesser, smag og personlige meninger, og som vi vender tilbage til resten af livet. Også oplevelser med læsning kan spille en rolle i denne dannelse af identitet og selvforståelse.

Lad mig til slut bemærke, at det givetvis ikke kun er bøger, der i erindringen er forbundet med den personlige kontekst. Sammenhængen er måske endda mere velkendt, når det gælder film og musik. Når man taler om eller genser en film, er det vist meget almindeligt at komme til at tænke på, hvor, hvornår og med hvem man så den første gang. Det kan have noget at gøre med, at biografbesøg (eller videoaftener) er sjældnere og indbyrdes mere forskellige end læsesituationer. Melodier og musikstykker vil ligeledes ofte minde én om bestemte episoder; men det er mit indtryk, at musik først og fremmest genfremkalder de stemninger og den atmosfære, der kendetegnede en tidligere periode. Disse spekulationer kan forhåbentlig illustrere nogle af de perspektiver, der ligger i at betragte æstetiske oplevelser som indgangspunkter til den personlige historie.

LITTERATUR

- BADDELEY, A. (1990). *Human memory*. Hove, UK: Erlbaum.
- BAHRICK, H. P. & PHELPS, E. (1988). The maintenance of marginal knowledge. In U. Neisser & E. Winograd (Eds.), *Remembering reconsidered* (p. 178-192). New York: Cambridge University Press.
- BERNTSEN, D. & LARSEN, S. F. (i tryk-a). *Læsningsformer*. Aalborg: Danmarks Biblioteksskole.
- BERNTSEN, D. & LARSEN, S. F. (i tryk-b). Personal and non-personal narrativity in reading. In M. S. MacNealy & R. Kreuz (Eds.), *Empirical approaches to literature and aesthetics*. Norwood, NJ: Ablex.
- BROWN, R. & KULIK, R. (1977). Flashbulb memories. *Cognition*, 5, 73-99.
- CHRISTIANSON, S.-Å. & NILSSON, L.-G. (1989). Hysterical amnesia: A case of aversively motivated isolation of memory. In T. Archer & L.-G. Nilsson (Eds.), *Aversion, avoidance and anxiety* (p. 289-310). Hillsdale: Erlbaum.
- CONWAY, M. A. (1990). *Autobiographical memory*. Milton Keynes, UK: Open University Press.
- CONWAY, M. A. & RUBIN, D. C. (1993). The structure of autobiographical memory.

- In A. C. Collins, S. E. Gathercole, M. A. Conway & P. E. M. Morris (Eds.), *Theories of memory*. Hove, UK: Erlbaum.
- EDWARDS, D. & MIDDLETON, D. (1986). Joint remembering: constructing an account of shared experience through conversational discourse. *Discourse Processes*, 9, 423-459.
- FROMHOLT, P. & LARSEN, S. F. (1991). Autobiographical memory in normal aging and primary degenerative dementia (dementia of Alzheimer type). *Journal of Gerontology: Psychological Sciences*, 46, 85-91.
- HALASZ, L. (1992). Emotional effect and reminding in literary processing. *Poetics*, 20, 247-272.
- LARSEN, S. F. (1983). Erindringens natur og historie. *Psyke & Logos*, 4, 277-307.
- LARSEN, S. F. (1991). Historiens vingesus og den personlige erindring. *Humaniora*, 5 (nr. 2), 4-7.
- LARSEN, S. F. (1992a). Potential flashbulbs: Memories of ordinary news as the baseline. In E. Winograd & U. Neisser (Eds.), *Affect and accuracy in recall: The problem of »flashbulb« memories* (p. 32-64). New York: Cambridge University Press.
- LARSEN, S. F. (1992b). *Læsning og erindring. En studie af mindeværdige bøger*. København: Dansk psykologisk Forlag.
- LARSEN, S. F. (i tryk). Memorable books: Recall of reading and its personal context. In M. S. MacNealy & R. Kreuz (Eds.), *Empirical approaches to literature and aesthetics*. Norwood, NJ: Ablex.
- LARSEN, S. F. & LASZLO, J. (1990). Cultural-historical knowledge and personal experience in the appreciation of literature. *European Journal of Social Psychology*, 20, 425-440.
- LARSEN, S. F. & SEILMAN, U. (1988). Personal reminders while reading literature. *Text*, 8, 411-429.
- MIDDLETON, D. & EDWARDS, D. (1990). *Collective remembering*. London: Sage.
- NABOKOV, V. (1988). *Min europæiske ungdom*. København: Gyldendal.
- NEISSER, U. (1982). Snapshots or benchmarks? In U. Neisser (Ed.), *Memory observed*. San Francisco: Freeman.
- NEISSER, U. (1985). Toward an ecologically oriented cognitive science. In T. M. Shlechter & M. P. Toglia (red.), *New directions in cognitive science* (s. 17-32). Norwood, NJ: Ablex.
- NELL, V. (1988). *Lost in a book. The psychology of reading for pleasure*. New Haven: Yale University Press.
- PILLEMER, D. B. (1992). Remembering personal circumstances: A functional analysis. In E. Winograd & U. Neisser (Eds.), *Affect and accuracy in recall: The problem of »flashbulb« memories* (p. 236-264). New York: Cambridge University Press.
- SARAMAGO, J. (1991). Erindringer fra Lissabon. *Information*, 5. april (interview).
- SEILMAN, U. & LARSEN, S. F. (1989). Personal resonance to literature: A study of reminders while reading. *Poetics*, 18, 165-177.
- SEILMAN, U. & LARSEN, S. F. (i tryk). Parental influence on children's reading patterns. In M. S. MacNealy & R. Kreuz (Eds.), *Empirical approaches to literature and aesthetics*. Norwood, NJ: Ablex.
- SEILMAN, U. & WANTING, B. (i tryk). *Læsning i slægten*. Aalborg: Danmarks Biblioteksskole.
- STEFFENSEN, B. (1991). *Fiktion som teksthandling*. København: Akademisk Forlag.
- WANTING, B. (1984). How do children ask questions in children's libraries? *Social Science Information Studies*, 4, 217-234.
- WELLEK, R. & WARREN, A. (1964). *Litteraturteori*. København: Munksgaard.
- WINOGRAD, E. & NEISSER, U. (1992). *Affect and accuracy in recall: The problem of »flashbulb« memories*. New York: Cambridge University Press.